

ISSN 2591-1201

LETNIK 7 • 2023 • ŠTEVILKA 1

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Dilemmas

Review of Slovene Contemporary History

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Odgovorni urednik

dr. Tomaž Ivešić (Slovenija)

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Tehnični urednik

dr. Matic Batič (Slovenija)

Uredniški odbor

dr. Bojan Dimitrijević (Srbija), ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), dr. Oskar Mulej (Avstrija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Italija)

Spletni naslov

<https://www.scnr.si/dileme.html>

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been peer-reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles. No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 5. 2023.

Lektoriranje in prevod povzetkov

DigitPen, TransLAB

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Itagraf, d. o. o.

Naklada

100 izvodov

Cena te številke

15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

D i l e m m a s

Review of Slovene Contemporary History

LETNIK 7 • 2023 • ŠTEVILKA 1

VSEBINA

Razprave

Mirjam Dujo Jurjevčič

*»Brez dvoma bo civilno prebivalstvo pri tem hudičevo
trpelo« (Edvard Kardelj):Italijanska ofenziva
na območju Loške doline leta 1942*

9

Igor Grdina

*Stalinove in Kardeljeve skrbi zaradi slovenskih
intelektualcev*

49

Mateja Čoh Kladnik

Sodišče slovenske narodne časti v Novem mestu

79

Tamara Griesser Pečar

*Preganjanje duhovščine v priključenem delu Primorske in
coni B Svobodnega tržaškega ozemlja*

123

Erika Jazbar

*Politično delovanje Slovencev na Tržaškem,
Goriškem in Videmskem po podpisu Pariške mirovne
pogodbe leta 1947*

165

Davor Stipić

*„Jugoslavija je kuća koja se ruši“: Prikazivanje sukoba
sa Informbiroom u jugoslovenskoj kinematografiji
osamdesetih godina-istorijska analiza*

191

Poročila s konferenc

Špela Chomicki, Petra Grabrovec
*Parlamentarizem na Slovenskem v zgodovinski
perspektivi: ob tridesetem jubileju prve konstitutivne
seje Državnega zbora in Državnega sveta
Republike Slovenije: znanstveni posvet,
Ljubljana, 28. in 29. 11. 2022*

225

Recenzije

Renato Podbersič ml.
*Zoran M. Jovanović, Nadbiskupija beogradska u misiji
spasavanja Jevreja i Jevrejki od Holokausta – Prilog za
biografiju Josipa Ujčića i kao natpastira,
Beogradska nadbiskupija, 2022*

233

Ivo Jevnikar
*Teofil Simčič, Bili so žalostni časi, a mi smo bili polni
upanja. Izbor spisov ob 25-letnici smrti,
Goriška Mohorjeva družba, 2022*

236

Petra Grabrovec
*Špela Chomicki, Atletika – kraljica športa na Ptuju:
zgodovinski razvoj med letoma 1908 in 2022,
Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, 2022*

241

R a z p r a v e

Igor Grdina¹

Stalinove in Kardeljeve skrbi zaradi slovenskih intelektualcev

Izvleček

Ob koncu druge svetovne vojne in neposredno po njej je Josif V. Stalin z Edvardom Kardeljem (1944) in Borisom Kidričem (1946) načel vprašanje slovenskih intelektualcev; videl jih je kot homogeno socialno skupino, kakršna je bila do oblikovanja sovjetskega režima inteligenca v Rusiji, in menil, da je problematična ter za komuniste koristna predvsem v času boja za patriotske cilje. Kaže, da je težavo videl predvsem zaradi razmer v Italiji, s katero se je Jugoslavija zapletla v spore pri mejnem vprašanju. Kardelj je pozneje kljub kritiki J. V. Stalina menil, da je problem, na katerega ga je opozoril sovjetski voditelj, zares obstajal.

KLJUČNE BESEDE: *Josif V. Stalin, Edvard Kardelj, slovenski intelektualci, Italija, Jugoslavija*

¹ Ddr. Igor Grdina, znanstveni svetnik, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana, igor.grdina@zrc-sazu.si.

Abstract

At the end of the Second World War and in its immediate aftermath, Joseph V. Stalin discussed the issue of Slovenian intellectuals with Edvard Kardelj (1944) and Boris Kidrič (1946); he saw them as a homogeneous social group as the intelligentsia in Russia had been before the formation of the Soviet regime and believed them to be problematic as well as useful to communists, particularly while fighting for patriotic aims. It seems that he detected this as a problem mostly due to the situation in Italy, with which Yugoslavia was in dispute over a border issue. In spite of criticising J. V. Stalin, Kardelj later thought that the problem highlighted by the Soviet leader indeed existed.

KEYWORDS: *Joseph V. Stalin, Edvard Kardelj, Slovenian intellectuals, Italy, Yugoslavia*

Uvod

Edvard Kardelj, ki se v romanu Aleksandra I. Solženicina *Prvi krog* pojavlja kot »Titov pismouk«,² je v posthumno izdanih spominih nadrobno poročal o svojem prvem srečanju z Josifom V. Stalinom. Zanj je bil sestanek s prvim komunistom sveta, ki je imel vrh vsega še dolgoletno prakso na vrhu oblastne piramide, izjemno pomemben, saj se je sam šele privajal vladanju. Res je bil teoretično dobro podkovan v marksistični doktrini – navsezadnje je med novembrom 1934 in decembrom 1936 študiral na sovjetskih političnih šolah in predaval na Komunistični univerzi narodnih manjšin zahoda –, a to za vsakodnevno orientacijo na hodnikih oblasti ni bilo dovolj. Še posebej ne v času, ko je postalo jasno, da bodo morali revolucionarni marksisti v Jugoslaviji zaradi dogovora med uradnim Londonom in Moskvo o delitvi vplivnih območij³ ob sebi vsaj nekaj časa tolerirati tudi ugledne člane drugih strank, med katerimi so imeli nekateri nezanemarljive izkušnje z načelovanjem ministrstvom. Prav tako je bilo potrebno večje vodenje zunanje in ekonomske politike: vojne s Tretjim rajhom in njegovimi sateliti Jugoslavija v letih 1944–1945 ni mogla zmagovito izbojevati brez pomoči zahodnih demokracij in Sovjetske zveze, saj sama ni razpolagala z oborožitveno industrijo in za velike operacije nujno potrebno logistično mrežo.

Stalin se je vsega tega jasno zavedal. Zato se je čutil poklicanega kritizirati jugoslovansko partizansko vojsko, ki mu je v več pogledih veljala za zelo problematično. V primerjavi

- 2 Aleksander I. Solženicin, *Prvi krog. Roman. Prva knjiga* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970), 138.
- 3 Winston S. Churchill, *Drugi svetski rat. Tom VI: Trijumf i tragedija* (Beograd: Prosveta, s. a.), 206–208; Milovan Djilas, *Revolucionarni rat* (Beograd: Književne novine, 1990), 409.

z bolgarsko armado, ki je malo prej zamenjala bojujoči se tabor,⁴ se mu je celo zdela slaba.⁵ V strateškem pogledu fronta, ki so jo zasedale oborožene sile pod poveljstvom maršala Tita, res ni bila ključnega pomena za izid planetarnega spopada, vendar po drugi strani tudi ni bila brez teže.⁶ Zaradi obvladovanja severnega dela Hrvaške, večine slovenskega prostora ter Istre, Furlanije in Benečije je Hitlerjev rajh vse do srečanja ameriških in sovjetskih sil ob Labi 25. aprila 1945 Evropo sekal na več con ter ohranjal vlogo pomembnega faktorja. Vrh vsega jugoslovanske čete, ki bi s koordiniranimi potezami mogle povezovati operacije različnih zaveznikov, niso bile pod kakšnim širšim regionalnim poveljstvom, temveč so se bojevale samostojno. Z zahodnimi silami in sovjetskimi četami so se usklajevale le okoli posameznih premikov, vendar pri tem niso zmerom imele srečne roke.

- 4 Bolgarija, ki se je povezala s silami Trojnega pakta in je zato od Nemčije dobila dele Jugoslavije in Grčije, je leta 1941 napovedala vojno Veliki Britaniji in ZDA, Sovjetski zvezi pa ne. A vojska slednje je septembra 1944 vseeno vkorakala na njeno ozemlje, kar pomeni, da jo je tudi uradna Moskva v tistem trenutku imela za sovražno silo. Toda potem se je bolgarska armada povsem podredila sovjetski in operirala v skladu z ukazi maršala Tolbuhina; gl. Dmitrij Volkogonov, *Stalin. Triumph and Tragedy* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1991), 491.
- 5 Vladimir Dedijer, *Josip Broz Tito. Prispevki za življenjepis* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1953), 567.
- 6 Titovim četam ni uspelo odrezati nemških enot, ki so se umikale iz Grčije in Albanije. Po zasedbi Beograda so se Hitlerjeve divizije, ki so poprej zasedale južne predele Balkanskega polotoka, napotile čez Sandžak in Črno goro proti Sarajevu in Hercegovini; večinoma so se uspešno prebile čez težko prehodne predele, ki so bili ugodni za partizansko bojevanje; gl. Dedijer, *Josip Broz Tito*, 533, 534.

Edvard Kardelj v Moskvi

Šef ideolog Titovega politbiroja je prvo srečanje s Stalinom imel za zgodovinsko. Zapisal si je, kdaj je prišel k sovjetskemu voditelju – 22. novembra 1944 ob 20.00 – in kdaj se je poslovil. Pri kremeljskem gospodarju, ki ga je tedaj neizmerno občudoval, se je mudil kar tri ure in petnajst minut.⁷ Značilno si zabeležki ni delal v materinščini, temveč v enem od jezikovno dovolj samosvojih odvodov latinizirane srbsčine, ki je bila značilna za slovenske politike v Beogradu.⁸

Kardelj se novembra 1944 s Stalinom, ki bi tedaj veliko raje kot njega videl maršala Tita, ni sestal sam: ob njem je bil tudi predsednik jugoslovanske kraljevske vlade Ivan Šubašić. Jugoslovanski komunistični prvak je v njem videl malone sovražnika: ni razumel, da so odgovorni politiki najprej državniki in šele nato strankarji.⁹ Kardelj, ki se je še pozneje zdel pozornejšim opazovalcem precej negotov,¹⁰ je bil

7 Edvard Kardelj, *Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957* (Ljubljana: Državna založba Slovenije; Beograd: Radnička štampa, 1980), slikovna priloga med stranema 32 in 33.

8 Slovenski politiki se večinoma niso dobro naučili ne srbsčine ne hrvaščine; že v kraljevski Jugoslaviji so bili znani po »nekakšnem beograjskem jeziku« z močnimi interferencami materinščine. Prim. refleksijo Bogdana Radice o govoru Antona Korošca v: Bogdan Radica, *Živjeti – nedoživjeti. Uspomene hrvatskog intelektualca. Kroz apokalipsu Jugoslavije. Knjiga druga* (München, Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1983), 30, 31.

9 Kardelj je kot fanatični strankar značilno sodil, da je bil Šubašić zadovoljen ob Stalinovi kritiki Titove vojske. A ta za predsednika kraljevske vlade zaradi pričakovanih zapletov ob določitvi novih meja z Italijo ni mogla biti sporna, saj je prekinil stike s četniškim gibanjem generala Dragoljuba M. Mihailovića; gl. Kardelj, *Spomini*, 66, 67.

10 Bogdan Radica, *Hrvatska 1945* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1992), 100, 175.

vznejevoljen, ker je Stalin z njegovimi stališči polemiziral: sredi prevzemanja oblasti, ki je bilo še posebej uspešno na nižjih nivojih, je bržčas pričakoval pohvale, ne pa kritike ali graje.¹¹ Zlasti ne pred nekomunistično pričo.

Po drugi strani si je sovjetski voditelj predstavljal, da bodo njegove besede sprejete in razumljene kot dobronamerne. Tako je sogovornika opozoril, da morajo biti vodilni jugoslovanski komunisti dobro zaščiteni pred sovražniki, ki nanje prežijo z vseh strani. Kardelj pa je bil po nekaj poprejšnjih disonancah že tako razburjen, da je Stalinu dal vedeti, kako je njegova skrb odvečna – saj da Tito in njegovi tovariši že s pridom aplicirajo tudi sovjetske izkušnje v boju proti agentom in drugim zlohotnežem. A pri zatrjevanju, da sovražnik ni bil uspešen pri vrivanju svojih ljudi v osrednje štabe in vodilne politične centre, Stalinov jugoslovanski sogovornik v besede ni prelil dejanskega stanja: v Vrhovnem štabu je namreč bil detektiran in potem tudi likvidiran z Nemci povezani šifrant.¹² Verjetno pa Kardelj ni vedel, da je bil razkrit s pomočjo Moskve – in da si je kremeljski gospodar na podlagi tega lahko ustvaril ne ravno ugodno sliko o resnicoljubnosti svojega gosta. Lahko ga je imel ali za neiskrenega ali pa za sramujočega se nebudnosti. Stalin je bržčas ocenil, da gre za slednje, saj je nadaljeval z opozorili iz bogate zakladnice sovjetskih izkušenj v boju z najrazličnejšimi sovražniki, saboterji in iztirjenimi sopotniki. Čez čas – morda celo tik pred polnočnim banketom, ki ga je za goste iz Jugoslavije priredil sovjetski zunanji minister Vjačeslav

11 Kardelj po vrnitvi v Beograd ni na veliki zvon obešal Stalinove kritike partizanske vojske; Kocbekovi necelovito ohranjeni dnevniški zapiski za obdobje sklepnih operacij v drugi svetovni vojni, ki so objavljeni v leta 2015 izdani 16. knjigi njegovih zbranih del, opozarjajo na zelo selektivno obveščanje o izidu moskovskih pogovorov.

12 Vjenceslav Cenčič, *Enigma Kopinič II* (Beograd: Rad, 1983), 79–81.

M. Molotov¹³ – se je pogovor med obema komunistoma začel vrteti okoli razmer v Sloveniji in Gruziji. Stalinu se je zdelo, da sta obe okolji v mentalnem smislu podobni kot jajce jajcu. Kardelj, ki je sprva očitno imel kar nekaj težav pri razumevanju intenc kremeljskega gospodarja, poroča:

Od časa do časa je Stalin preskočil tudi na vprašanja, ki niso imela nikakršne zveze s samim pogovorom. Tako me je v nekem trenutku vprašal: »Vi ste Slovenec, ali ne?«

Pritrdil sem.

Stalin pa pravi: »Imate zelo slabo inteligenco.«

Rekel sem mu, da se glede tega ne bi mogel strinjati z njim, kajti velikanska večina slovenske inteligence je bila v partizanih ali jim je kako drugače pomagala. V partizanih smo imeli na primer toliko zdravnikov, da so zadovoljevali vse potrebe naše partizanske vojske. Imamo najboljše slikarje, skladatelje itd., ki se oboroženi bojujejo v četah in bataljonih Narodnoosvobodilne vojske.

Stalin je spet zamahnil z roko in rekel nekako tole: »Da, da, vem, vem to, toda to je stanje patriotske vojne, drugače pa bo, ko se bo to spremenilo. Poznam inteligenco majhnih narodov, vse so podobne druga drugi, takšna je tudi naša gruzinska inteligenca ...«

Nisem naprej razpravljajal s Stalinom o inteligenci, toda pozneje, že po vojni, sem se marsikdaj vprašal in pomislil – ali ni morda imel Stalin glede dela slovenske inteligence prav.¹⁴

Kardelj, ki je po letu 1948 večkrat zelo glasno nasprotoval sovjetski politiki, ni pa se strinjal niti z interpretacijo stvarnosti, na kateri se je utemeljevala, je značilno povsem sprejemal

¹³ Kardelj, *Spomini*, 71.

¹⁴ Ibid.

Stalinov slovar oziroma kategorialni aparat. Po dokaj medlem ugovarjanju je obnemel. In niti po sporu s sovjetskim vodstvom si ni drznil pomisliti, da bi bila gostiteljeva slika stanja na Slovenskem povsem zgrešena. Pa čeprav je Stalin izhajal iz marksistične politične anamneze razmer na prostranstvih, ki so nekoč pripadala carstvu Romanovih, ter njihove generalizacije. Sovjetski voditelj je zaradi predstave, da njegov način mišljenja ni samo najadekvatnejši za opis stvarnosti določenega prostora in časa, temveč tudi univerzalističen, sodil, da dovolj dobro pozna tudi slovenski svet in lahko govori o njem. Analitično preučevanje njegove preteklosti in sedanjosti se mu ni zdelo potrebno.

Zelo pomenljivo je, da je Stalin o slovenski inteligenci govoril tudi z Borisom Kidričem, ki je bil maja 1946 skupaj z ostalimi jugoslovanskimi voditelji na obisku v Sovjetski zvezi. To pot je bil celo malce šegav – ali nemara že kar razposajen, saj je imel za sabo že vrsto izpitih zdravic. Banket, ki se je končal ob petih zjutraj, je bil precej naporen tako zanj kakor za goste ... Iz ust kremeljskega gospodarja sta med pojedino z vrsto zdravic takrat privreli sintagmi »podlaja inteligencija« in »podlinnaja inteligencija«; dejansko ga je njuna podobnost pripravila do besedne igre.¹⁵ Zdi pa se, da Kidrič v pogovoru s Stalinom ni bil kdovekako prepričljiv. Leta 1948, ko je prišlo do dramatične izmenjave mnenj med uradno Moskvo in Beogradom, je bil v poslanici iz Kremlja kot »sumljiv marksist« omenjen tudi on.¹⁶

15 Dedijer, *Josip Broz Tito*, 584, 585. Gostija pri Stalinu, ki se je je udeležil tudi Kidrič, je bila 26.–27. marca 1946.

16 Dedijer, *Josip Broz Tito*, 667.

Komunisti v Italiji v boju za oblast

Na vprašanje, čemu se je Stalin zanimal za razmere v Sloveniji, ni težko odgovoriti: dežela na sončni strani Alp je bila za krmarja Sovjetske zveze slej ko prej zanimiva predvsem kot most do Italije. Jugoslovanska meja proti njej tedaj niti še ni bila začrtana; Morganova linija, ob kateri sta se srečevala evropski Vzhod in Zahod,¹⁷ je bila eden od lažje prehodnih odsekov na njenem stikališču. Vrh vsega so bili komunisti na Apeninskem polotoku v tistem času zelo močni. Njihov voditelj Palmiro Togliatti, ki je sodil v vrsto najbolj prekaljenih kadrov med drugo svetovno vojno formalno razpuščene III. internacionale,¹⁸ je bil tedaj celo še član De Gasperijeve vlade. Toda volitve 2. junija 1946 so zadale težak udarec pričakovanjem o komunistični hegemoniji in posledično tudi oblasti nad Apeninskim polotokom: krščanska demokracija, ki je bila naslednica protifašističnega krila don Sturzove ljudske stranke,¹⁹ je bila tako po odstotku oddanih glasov kakor po poslanskih sedežih skoraj dvakrat močnejša od revolucionarne marksistične partije. Slednja je zato napela vse sile, da si v doglednem času pridobi duše Italijanov. Togliatti se je jeseni 1946 napotil v Jugoslavijo predvsem zato, da bi bil videti v očeh rojakov kar najboljši patriot. Reševanje mejnega vprašanja je bilo idealen poligon za tovrstno dokazovanje: komunisti na vzhodni in zahodni jadranski obali so menili, da morejo z medsebojnim dogovorom, ki bi preprečil oblikovanje vse bolj stvarno nakazujočega se Svobodnega tržaškega ozemlja, doseči za vsako stran več kakor po poteh, na katere se je z oblikovanjem tamponske vmesne

17 Jože Pirjevec, *Tržaški voz* (Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1985), 11.

18 Christopher Duggan, *The Force of Destiny. A History of Italy since 1796* (London: Penguin, 2008), 541.

19 Spencer M. Di Scala, *Italy. From Revolution to Republic, 1700 to the Present* (Boulder, Oxford: Westview Press, 2004), 303.

države podala diplomacija velikih sil.²⁰ Četrtega novembra 1946 je Togliatti z maršalom Titom ter dvema nad Slovenijo bdečima Borisoma – Kidričem in Kraigherjem – dosegel načelni dogovor. Komunisti so se sporazumeli, da Trst pripade Italiji, pri čemer naj bodo Slovenci v njem deležni manjšinskih pravic, Jugoslavija pa naj bi dobila Gorico. Tito je dal Togliattiju še eno koncesijo – ne da bi kaj terjal v zameno: izpustil je vojne ujetnike savojske kraljevine, ki so na ozemlje države, ki ji je zavladal, vdrla aprila 1941 kar brez vojne napovedi.²¹ Vest o tem je komunistični dnevnik *L'Unita* objavil na 27. obletnico boljševiškega prevzema oblasti v Rusiji, tj. 7. novembra 1946. Revolucionarni marksisti so hoteli pokazati, da zmorejo presekati vozle, ki jih drugi niso sposobni. Toda velika debata v Italiji, ki je sledila, ni šla v smer njihovih pričakovanj. Na Apeninskem polotoku so tedaj že vedeli, da bo Gorica ostala v njihovih rokah – Trsta pa Jugoslavija tako ali tako ni imela. Tito, Kidrič in Kraigher so dokazali, da niso kos piruetam na spolzkem zunanjepolitičnem parketu, medtem ko je Togliatti brez velikih besed dokazal, da ni samo videti patriot, temveč da to tudi zares je ...²²

20 Pirjevec, *Tržaški voz*, 19.

21 Dedijer, *Josip Broz Tito*, 717–724.

22 Togliatti je tudi pozneje dokazal svoj patriotizem: novembra 1946 doseženi dogovor z jugoslovanskim voditeljem zanj ni bil nekaj nepremakljivega. Za to, da bi Italija vzhodni sosedi odstopila Gorico, če bi dobila Trst, se ni zavzel niti po tem, ko so postale aktualne ideje o delitvi Svobodnega tržaškega ozemlja in se je vse bolj jasno nakazovalo, da bo vlada v Rimu prej ali slej prevzela nadzor nad njegovim središčem. Togliatti je v domači politiki internacionalizem brez kakršnih koli očitkov vesti opustil; imel ga je za načelo, ki naj v praksi velja za druge ljudi, ne za njegove rojake. V tržaškem vprašanju naj bi bili internacionalisti predvsem Slovenci. Zato ni čudno, da so komunisti na Apeninskem polotoku leta 1951 interpretirali sovjetsko stališče kot soglasje, da celotno ozemlje tamponske države, ki nikakor ni mogla zares zaživeti, pripade

Komunistični manevri, preračunani na ustvarjanje vtisa posebne sposobnosti sestrskih partij, so bili dolgoročno koristni za Italijo. A dogovor Tito–Togliatti se volivcem na Apeninskem polotoku, ki so za razliko od jugoslovanskih imeli vpliv na usmeritev svoje države, ni zdel zadosti dober za to, da bi revolucionarni marksisti lahko postali odločujoč faktor v rimski vladi.

Italijane pa so leta 1946 zaposlovala tudi druga vprašanja. Predvsem ekonomska, saj se je Apeninski polotok po izgubljeni Mussolinijevi vojni 1940–1943 in po škodi, ki jo je zapustilo mučno počasno premikanje fronte proti dolini reke Pad do kapitulacije sil Tretjega rajha in Salojske republike, znašel v razvojnih škripcih: že zgolj popravilo uničenih stavb je predstavljalo nemajhen zalogaj za deželo, v kateri so se realni zaslužki v obdobju 1939–1945 zmanjšali za približno polovico.²³ Komunisti s svojo gospodarsko politiko ljudem brez posebnosti niso mogli ponuditi nič boljšega, kakor so jim krščanski demokrati, ki so računali na podporo ZDA. Maja 1947 se je morala skrajna levica soočiti z ostrim odgovorom novega italijanskega establišmenta okoli De Gasperija na njen politični izziv: vlada v Rimu je doživela temeljito rekonstrukcijo. Komunistični ministri in njihovi zavezniki – socialistični radikalci, ki jih je podpirala Moskva²⁴ – so bili izrinjeni iz ministrske posadke, na Apeninski polotok pa je potem prišla pomoč iz okvira Marshallovega plana. Gospodarski razcvet, ki je sledil, je bil svojevrsten čudež.²⁵ Ni pa imel samo vpliva na materialni standard, saj je tudi vplival na stabilizacijo parlamentarne demokracije v Italiji.

Italiji; gl. Ive Mihovilović, *Trst – problem dana* (Zagreb: Društvo novinara Hrvatske, 1951), 38, 39.

23 Duggan, *The Force of Destiny*, 554.

24 Denis Mack Smith, *Modern Italy. A Political History* (New Haven, London: Yale University Press, 1997), 423.

25 Duggan, *The Force of Destiny*, 554–559.

Okrepil jo je celo tako zelo, da je široko antifašistično koalicijo lahko nadomestil stabilni dvopolni politični sistem. Svoje so k prevladi De Gasperijeve krščanske demokracije dodale tudi odmevne poteze Svetega sedeža, ki je ohranil predvojno nasprotovanje revolucionarnim marksistom.²⁶ Seveda je Vatikan po padcu fašizma dodal še nove poudarke.²⁷

Volitve 18. aprila 1948 so potem postregle še z enim očitnim neuspehom komunistov in njihovih najtesnejših zaveznikov: v političnem smislu so bili kljub obvladovanju okoli tretjine volilnega telesa getoizirani.²⁸ To je bil nekak nadomestek za radikalno preobrazbo političnega sistema v smislu vojnih ciljev demokratičnega dela velikega zavezništva, ki je zmagalo v drugi svetovni vojni.²⁹ Čeprav so revolucionarni marksisti tudi potem še upali, da bo v povojni Evropi, ki si je celila globoke rane po drugi svetovni vojni, prišlo do velikega zasuka na levo, so svoj

26 Socialisti so se tedaj razcepili: radikalci oziroma maksimalisti, ki jih je vodil Pietro Nenni, so postali opozicija, minimalisti, katerih najvidnejši predstavnik je bil poznejši predsednik Italijanske republike Giuseppe Saragat, pa so se odločili za iskanje zvez s krščanskimi demokrati; gl. Mack Smith, *Modern Italy*, 423. Čez čas – po dogodkih na Madžarskem leta 1956 – se je tudi Nenni odločil za odmik od komunistov.

27 John Pollard, *The Papacy in the Age of Totalitarianism, 1914–1958* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 379–383, 392–397.

28 Duggan, *The Force of Destiny*, 546.

29 Prim. Rande W. Kostal, *Laying Down the Law. The American Legal Revolutions in Occupied Germany and Japan* (Cambridge (MS), London: Harvard University Press, 2019), 24, 25. V Italiji, katere vlada je že leta 1943 zamenjala bojujočo se stran, je bila destrukcija pravnega reda iz časa fašizma manj radikalna kakor v Nemčiji in na Japonskem; ukinitve monarhije in nova ustava sta bila njena najdaljnosežnejša koraka. Ni pa prišlo do popolnega razsula politične filozofije in demilitarizacije na ozemlju, ki ga je obvladovala fašistična država. Na to je opozarjal pojav Italijanskega socialnega gibanja, ki ni skrivalo svojih korenin v Mussolinijevi republiki iz let 1943–1945 in njeni ideologiji. V Nemčiji ali na Japonskem podobne stranke niso mogle imeti uspeha.

vlak dejansko zamudili. Za zmerom. Zadnji trenutek za veliki preobrat v Italiji, ki ne bi bil že vnaprej obsojen na neuspeh, je bržčas minil neposredno po neuspešnem atentatu na Togliattija sredi julija 1948. Ogorčenje ljudi je bilo tedaj neznansko, saj je imel spodleteli morilski podvig fašistično ozadje. Toda generalna stavka, ki je sledila, se ni iztekla v poskus prevzema oblasti, kakor so pričakovali mnogi levičarski radikalc³⁰. Italijanski komunisti bi tedaj za polastitev državnega krmila morali ravnati nasilno, to pa ni bilo v interesu Sovjetske zveze, ki v blokovsko že povsem jasno razdeljeni Evropi ni mogla tvegati sovražnosti z Zahodom, saj so bile ZDA še vedno edina sila z jedrskim orožjem. Prevrat na Češkoslovaškem (februarja 1948)³¹ ter blokada ameriške, britanske in francoske cone v Berlinu (junij 1948–maj 1949)³² sta bila največ, kar si je Vzhod lahko privoščil na stari celini. Vrh vsega pa je bilo zaledje vsake velikopoteznejše komunistične akcije na Apeninskem polotoku zelo negotovo.

*Med nacionalnim komunizmom
in internacionalizmom*

V začetku poletja 1948 pač še ni bilo čisto jasno, kako se bo razpletla zmeda, ki je nastala v Jugoslaviji po izmenjavi pisem med člani moskovskega in beograjskega politbiroja. Peti kongres Komunistične partije Jugoslavije je bil tik pred vrati in nihče ni mogel vedeti, ali bodo revolucionarni marksisti na vrhovih in v globelih Zahodnega Balkana kot en mož stali

³⁰ Di Scala, *Italy*, 317.

³¹ Jaroslav Pánek, Oldřich Tůma et al., *A History of the Czech Lands* (Praga: Karolinum Press, 2009), 493–501.

³² Daniel F. Harrington, *Berlin on the Brink. The Blockade, the Airlift, and the Early Cold War* (Lexington: University of Kentucky Press, 2012).

za maršalom Titom in njegovimi najtesnejšimi sodelavci. Milovan Djilas je pozneje v svojih spominih zapisal, da je bilo pred velikim zborovanjem v vrstah vladajoče stranke še veliko ideoloških dilem. Dejstvo, da je kongres zasedal v Beogradu, sredi kompleksa vojašnic – v topčiderskem Domu garde, kjer so komunisti leta 1946 uprizorili sojenje generalu Dragoljubu M. Mihailoviću –, samo po sebi govori o tem, da vodstvo ni bilo povsem gotovo, ali zagledanost v Stalina in nepoučenost o tem, do kod je uradna Moskva pripravljena iti v sporu, ne bo skalila harmonije v vrstah komunistične organizacije.³³

Stalinovo zanimanje za slovensko inteligenco, ki seveda nikoli ni bilo povsem na vrhu njegove agende, po drugi strani pa ga tudi ni mogoče imeti za muho enodnevnico na njej, je slej ko prej imelo zelo praktične temelje. Za uradno Moskvo je bila pomembna predvsem Italija. Komunisti so med drugo svetovno vojno sicer brenkali tudi po strunah slovanske vzajemnosti, toda njihovo zvenenje nikoli ni preglasilo marksističnih internacionalističnih pozavn. Na veliko težo Apeninskega polotoka v strateških računih Sovjetske zveze je opozarjalo dejstvo, da je tamkajšnja partija sodelovala v delu Informbiroja, čeprav ni obvladovala države, v kateri je delovala – kakor so jo sestrške organizacije vzhodno od Zahoda.³⁴ Italijanski škorenj je namreč v dobršnem delu delil sredozemski bazen na vzhodni in zahodni del, omogočal pa je tudi nadzor nad ne posebej veliko razdaljo med Sicilijo in Tunizijo.

Še nejasen status Trsta je bil naslednji element, ki je lahko vplival na Stalinovo zanimanje za slovenski prostor. Veliko pristaniško mesto pod robom kraške planote je bilo zaradi

33 Milovan Djilas, *Vlast i pobuna* (Beograd: Književne novine, 1991), 171–174.

34 Kevin McDermott in Jeremy Agnew, *The Comintern. A History of International Communism from Lenin to Stalin* (Basingstoke, London: Macmillan Press, 1996), 217.

spora o njegovi državni pripadnosti pripravno področje za najrazličnejše operacije tajnih služb in za ustvarjanje propagandističnih kanalov, prek katerih se je dalo v času hipnih zaostritev bliskovito vplivati na misli in ravnanja ljudi. Dejstvo, da se je leta 1947 v Trst vrnil v najrazličnejših akcijah prekaljeni komunistični organizator, propagandist in izvajalec del Vittorio Vidali,³⁵ dokazuje, da so moskovski politburo in njegove transmisije temu prostoru namenjala veliko pozornost.³⁶ Napet položaj zaradi odprtega mejnega vprašanja se je sovjetskemu vodstvu, ki si ni želelo nekontroliranih akcij – tudi v smislu marksističnih revolucij ne³⁷ –, zdel potreben čvrstega vodstva zvestih kadrov. Bržčas je Stalin menil, da bi lahko slovenski komunisti podlegli vplivu nepartijskih razumnikov, s katerimi so se povezali med drugo svetovno vojno, in začeli slediti nacionalni agendi. V primeru strateško pomembnega Trsta bi se to po njegovih predvidevanjih prav lahko zgodilo. Jugoslovanski komunisti bi mogli zaradi teženj po utrditvi lastne oblasti vztrajati pri pridružitvi mesta ozemlju pod njihovo kontrolo.

35 Vidali je svoje življenje dokumentiral v več knjigah; njegov miselni svet in domet se nemara najjasneje kaže v tekstih, ki jih je posvetil dogajanjem v drugi svetovni vojni, ko je bila politika Sovjetske zveze in mednarodnega komunističnega gibanja zaradi velike stiske na fronti in potrebe po sodelovanju z demokratičnimi državami nekoliko manj toga; gl. Vittorio Vidali, *La guerra antifascista* (Milano: Vangelista editore, 1973).

36 Patrick Karlsen, *Vittorio Vidali. Življenje tržaškega komunista v obdobju 1916–1956* (Ljubljana: Sophia, 2019), 219–256.

37 To je postalo jasno že spomladi 1945, ko je maršal Tito spoznal, da ne more računati na brezpogojno podporo Sovjetske zveze pri vprašanju pripadnosti Trsta; gl. Леонид Я. Гибианский: »Триестский вопрос в конце Второй мировой войны (1944–1945)«, *Славяноведение* XXXVII, št. 3 (2001): 3–26, št. 4, 3–30.

A partijci v vsej Sloveniji in Jugoslaviji Stalinu kljub revolucionarni retoriki in veliki podjetnosti v letih 1944–1948 niso delali prehudih težav. Dejansko niso posebej zvesto sledili interesom svojega naroda oziroma države, ki so ji vladali.³⁸ V javnosti namenjenih govorih so se sicer trudili priti do velikega pristanišča na morski obali, a do pomladi 1948 so se vendarle bili pripravljeni podrežati interesom komunističnega sveta oziroma njegovega vodstva.³⁹ Dogovor Tito–Togliatti iz leta 1946 in njegova potrditev s strani ljubljanskih revolucionarnih marksistov je najboljši dokaz za to. Komunisti so se s plamtečimi besedami množicam v domovini dobrikali kot zagovorniki njihovih nacionalnih interesov, a v bistvu jih je zanimala le lastna oblast. Občasne demonstracije vojaške moči in eskalacije retorično nepopustljivih prizadevanj za jugoslovanski Trst pa po dogovoru med revolucionarnimi marksisti, da naj mesto pripade Italiji, niso več mogle delovati povsem resno. Značilno so se nekateri koraki v tej smeri zdeli smešni celo precej cinično

38 To se je še posebej jasno pokazalo ob cepitvi komunistov v Trstu na prokominformovske in titoistične; slednji – poudarjali so tudi nacionalne cilje svoje politike – so potegnili krajši konec. Večina partijcev je bila v mestu pod kraško planoto pripravljena na podrežitev Italijanom. Vittorio Vidali je bil narodnostno zelo občutljiv; to so občutili tudi nekateri njegovi slovenski pristaši, denimo Stane Bidovec, ki si je kot prvi drznil v tržaškem občinskem svetu govoriti slovensko. Glejte o tem pismo njegove soproge Vlade Šebek Bidovec Borisu Pahorju z dne 5. aprila 2007, ki se hrani v NUK. Mož se je tako postavil ob bok svoji ženi, ki je doslej edina govorila slovensko s tržaške občinske palače na Velikem trgu. To se je zgodilo 3. maja 1945.

39 Značilno se zdi, da niso bili posebej jasni pri vprašanju, ali bi bil Trst sedma jugoslovanska republika ali pa bi bil vključen v Slovenijo. Vsaj za slednjo to vprašanje ni moglo biti akademsko. Komunisti in njihovi zavezniki, med katerimi je bila vrsta intelektualcev, namreč na kočevskem zboru leta 1943 niso kazali volje, da bi bil Trst kot posebna ozemeljska enota enakopraven s Slovenijo.

razpoloženemu Vladimirju Velebitu,⁴⁰ ki je vodil pogajalce maršala Tita na pogovorih, katerih sklep je bil podpis London-skega memoranduma o soglasju oktobra leta 1954.

A vprašanje pripadnosti mesta pod robom kraške planote ni bilo edino, ki je kazalo na komunistično vdanost višjim forumom oziroma prvakom. Prav slednja je zagotavljala trdnost partijski oblastni piramidi. Marsikdo je opazil, da je Kidričeva zvestoba Titu izstopala celo po strogih politbirojskih merilih:⁴¹ prvi gospodarski politik jugoslovanske države se je zaradi nje bolj kot samostojni odločevalec zdel zgolj uresničevalec želja svojega šefa v maršalski uniformi.⁴² Prav tako je zgovorno upiranje Edvarda Kardelja, da bi prepir med sovjetskimi in jugoslovanskimi komunisti imenovali »boj« – kakor ga je označil temperamentni Djilas –; po njegovem je šlo le za razlike

40 Vladimir Velebit je celo v spominih zapisal, da so jugoslovanski pogajalci »deklamirali« stališča države, ki so jo zastopali; prav tako pravi, da so zahodni diplomati stoično zdržali napad »nekoristne retorike«. Prim. Vladimir Velebit, *Moj život* (Zabok: Fraktura, 2016), 556, 558, 559.

41 Boris Kidrič je tudi izrecno dal vedeti, da bi v primeru kolizije med slovenskimi in socialističnimi interesi izbral zvestobo slednjim. Glejte v: Janko Prunk, *Slovenski narodni programi* (Ljubljana: Društvo 2000, 1986), 108. Svojevrsna ironija zgodovine je, da je Boris Kidrič v času partizanskega boja močno kritiziral t. i. biciklistiko, tj. upognjenost kadrov nasproti višjim forumom in pritiskanje na ljudi, ki so v hierarhiji nižje; gl. Boris Kidrič, *Izbrano delo* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972), 180.

42 Velebit, *Moj život*, 507. Podobno kot o Kidriču je Velebit mislil tudi o Koči Popoviću, kar pa je gotovo pretirano, saj je ta vodilno garnituro maršala Tita kot eden redkih zapustil po svoji volji. Težko je reči, ali se je s svojo prvo ženo Vero Bakotić razšel samo zaradi politično neoportune zveze z njo – potem ko so komunisti prišli na oblast, se je srbskim partijcem okoli Blagoja Neškovića soproga proslavljenega revolucionarja zdela moralno-politično neprimerna –, ali pa zato, ker so se spremenila občutenja zakoncev.

v okvirih komunističnega gibanja, ki se morajo prej ali slej prediskutirati in nato tudi likvidirati.⁴³

Ne glede na to, kako zelo so se revolucionarni marksisti med seboj razlikovali in se glasno prepirali, so se vendarle zmerom šteli za kapitane in potnike ladij, ki plujejo v isto smer. Zato ni čudno, da so v času prerekanj drug drugemu srdito očitali izdajo. Stalinisti, trockisti in titoisti so tu bili na strukturno isti valovni dolžini. Neredko so celo iste ljudi iz vrst konkurenčnega toka revolucionarnega marksizma označevali za sovražnike. Titoisti vsaj uradno niso hoteli imeti nič skupnega s trockisti, ki so jih v svoji ortodoksni stalinistični dobi šteli za najbolj zahrbtne sovražnike. Tako je Edvard Kardelj preprečil, da bi Jugoslavijo obiskal Isaac Deutscher – kakor je predlagal Vladimir Velebit.⁴⁴ Za titoistično partijo je bil intelektualec, ki ni skrival svoje trockistične nazorske in politične usmerjenosti, tudi potem ko je začela trditi, da se je oddaljila od klasičnih stalinističnih pojmovanj, nesprejemljiv. Znameniti zgodovinar A. J. P. Taylor, ki je jugoslovanskemu maršalu že leta 1949 odrekel naziv komunističnega Luthra in mu med osebnostmi reformacijske dobe pripisal vzporednost s Henrikom VIII., čigar želja je bila, da bi postal sam svoj papež,⁴⁵ se ni motil. Dejansko se je iz izmenjave pisem med voditelji moskovskega in beograjskega politbiroja izcimila politična shizma, ne herezija. Šele mnogo pozneje so se jugoslovanski komunisti začeli nekoliko – in vseskozi zabrisano – navdihovati pri trockistih. Tako so govorili o svojem izvrševanju oblasti kot o revoluciji, ki teče. Eden najzgovornejših Titovih sodelavcev, Svetozar

43 Djilas, *Vlast i pobuna*, 173.

44 Velebit, *Moj život*, 563. Deutscherjeve študije o Trockem in Stalinu so v Jugoslaviji lahko izšle šele ob koncu Kardeljevega življenja, leta 1975 in 1977.

45 Chris Weigley, *A. J. P. Taylor: Radical Historian of Europe* (London, New York: I. B. Taurus, 2006), 229.

Vukmanović - Tempo, je s to besedno zvezo naslovih celo svoje spomine, ki so izšli v več obsežnih zvezkih.⁴⁶ Ne glede na vse diskurzivne zastranitve pa je bilo vsakemu poznavalcu marksistične misli jasno, da je ideja, ki se skriva za takšnim označevanjem, permanentna revolucija Leva D. Bronštejna – Trockega. Vendar njen sprejem v Jugoslaviji zaradi same narave titoizma ni mogel biti odkrit.⁴⁷ Treba pa je poudariti, da so bili za prikrivanje navdihovanja pri trockizmu odločilni notranji, tj. strukturni razlogi titoističnega režima, ne (zunanje)politični oziri.⁴⁸

Inteligenca v Sovjetski zvezi in Sloveniji

Seveda pa se ob tem samo zastavlja vprašanje o realističnosti Stalinove in Kardeljeve slike stanja na Slovenskem. Njun slovar je problematičen zato, ker alpsko-jadranski prostor inteligence v obliki, kot se je pojavila v posebnih razmerah ruske carske države, ki je bila vse do revolucije 1905 v osnovi policijska, ni poznal.⁴⁹ Intelektualci na Slovenskem niso bili enotna grupacija,

46 Svetozar Vukmanović Tempo, *Revolucija koja teče* I–IV (Zagreb: Globus, 1982).

47 V Jugoslaviji je šele v letih 1971–1973 izšlo šest knjig z deli Trockega; v svoj program jih je vzela založniška hiša Otokar Keršovani z Reke.

48 Jugoslovanski komunisti v mednarodni areni po sporu z Informbirojem niso hoteli olajševati dela privržencem J. V. Stalina, ki so opozarjali na njihovo skrajno sumljivo razumevanje marksizma. Pozneje, po izboljšanju odnosov s Sovjetsko zvezo in njeno partijo, pa si stikov z uradno Moskvo niso želeli oteževati. Kljub temu so v Kremlju dobro razumeli njihov položaj in stališča; Kardelj je ob smrti na evropskem vzhodu veljal za skoraj odkritega sovražnika; gl. Josip Vidmar, *Obrazi* (Ljubljana: Državna založba Slovenije, Založba Borec, 1985), 593.

49 Tudi po uvedbi parlamentarizma v Rusko carstvo policijska država ni odmrila čez noč; paradoksalno so najtrdnější dokaz za to nejasnosti,

ki bi jo družil pogled na preteklost, sedanjost in prihodnost, temveč so obstajale med njimi najrazličnejše delitve, kakršne so v osnovi potekale tudi znotraj drugih skupin prebivalstva. Ruska inteligenca pa je bila relativno homogena skupina prebivalstva, ki se jo je dalo opisati ne samo s tipičnimi poklici, temveč tudi z nazori in politično usmeritvijo. Njene ideje so bile prozahodnjaške. Do carske vlade in njene birokracije je bila v nespravlljivem opozicijskem razmerju. Izobraženci, ki so imeli do oblasti drugačen odnos, niso mogli biti štetí za njen del – pa naj so bili še tako zelo pomembni za duhovno življenje Rusije.

Uvedba parlamentarizma v imperij Romanovih bi v daljšem časovnem loku lahko pripomogla k nazorski diferenciaciji v vrstah inteligence, vendar se v kratkem času delovanja predstavniškega telesa v carski dobi to še ni zgodilo. Tako je ruska revolucija 1917 izbruhnila še v času njene enotnosti. Inteligenca se je tedaj skupaj s socialisti znašla na oblasti, vendar le za kratek čas. Poprejšnje nasprotovanje državo ohranjajočemu redu jo je zaznamovalo z načeli in vedenjskimi vzorci, ki v praktičnem življenju niso mogli učinkovati pozitivno. Še zlasti ne sredi vojne. Že v času največje moči Aleksandra F. Kerenskega, ki mu je z obetom korenite reforme kljub vsem slabostim nekako le uspelo ohraniti celovitost

ki jih je sprožil umor ministrskega predsednika Petra Arkadjeviča Stolipina. Na vprašanje, kdo je stal za tem terorističnim dejanjem, ni mogoče najti odgovora brez preostanka. Atentator na predsednika vlade Dmitrij Grigorijevič Bogrov se je namreč prišteval k stranki socialistov revolucionarjev, hkrati pa je bil – kot vodja njene bojne organizacije Jevno Azev – sodelavec carske tajne policije Ochrane; gl. Richard E. Rubenstein, *Comrade Valentine. The True Story of Azev the Spy. The Most Dangerous Man in Russia at the Time of the Last Czars* (New York, San Diego, London: Harcourt Brace and Company, 1994), 274 (napačna je trditev, da je bil Stolipin umorjen v peterburški operni hiši; do usodnega dogodka je prišlo v Kijevu).

Rusije,⁵⁰ se je znašla v zavetrju, po boljševiškem prevratu pa je bila odrinjena s hodnikov oblasti. Leninov režim je ostro obračunal z njo: del njenih najvidnejših predstavnikov je bil izgnan iz območja pod njegovo oblastjo,⁵¹ del pa zastraševalno pomorjen.⁵² Inteligenca je po teh udarcih nehala obstajati kot sloj, kakršen se je izoblikoval v času od razsvetljenstva do sklepa vladavine Nikolaja I. Njeni pripadniki so se – kakor sta sugestivno pripovedovala »tovariš grof« Aleksej Nikolajevič Tolstoj in Maksim Gorki – zaradi osebnega preživetja med skrajno eksistencialno ogroženost prinašajočimi državljanskimi vojnami na ozemlju propadlega Ruskega imperija⁵³ podali na trnovo pot vključitve v novo stvarnost. A to so lahko storili le kot posamezniki, kar je pripadnike nekdanje skupnosti naredilo za zelo ranljive.

Sovjetska oblast je skušala po svoji utrditvi oblikovati novi izobraženski sloj, vendar je bila pri tem le delno uspešna. Na to je posredno opozoril Stalin v dramatičnem govoru, ki ga je imel na vojaški paradi 7. novembra 1941, se pravi v trenutku, ko so se hitlerjanske armade približevale Moskvi: kremeljski gospodar je tedaj hvalil vso državo, ker se ji je uspelo preobraziti v vojaški tabor, le »некоторые перепуганные интеллигентики«,⁵⁴

50 Richard Abraham, *Alexander Kerensky. The First Love of the Revolution* (London: Sigwick and Jackson, 1987), 146–324.

51 Lesley Chamberlain, *Lenin's Private War. The Voyage of the Philosophy Steamer and the Exile of the Intelligentsia* (New York: St. Martin's Press, 2007).

52 Vadim J. Birstein, *The Perversion of Knowledge. The True Story of Soviet Science* (Cambridge (MS): Westview Press, 2001), 15–79; Валерий Шубинский, *Жизнь Николая Гумилева* (Москва: Колибри, 2019), 587–645.

53 Jonathan D. Smele, *The »Russian« Civil Wars, 1916–1926. Ten Years That Shook the World* (London: Hurst, 2016).

54 Иосиф В. Сталин, »Речь на Красной площади 7 ноября 1941 года«, в: Иосиф Виссарионович Сталин, Полное собрание сочинений.

ki slikajo vruga bolj črnega, kakor je, še kažejo tudi določeno mlahavost oziroma kar odkrito slabost. Sovjetski voditelj je poslušalcem očitno skušal dopovedati, da se edino v sferi intelekta, ki zaradi neizogibnosti premišljevanja o različnih možnostih ni povezan z vsakodnevno, že skoraj čisto determinirano stvarnostjo, lahko pojavijo bojazljivci.

Stalinova slika sveta, ki se je oblikovala po napadu Tretjega rajha in največjega dela njegovih zaveznikov na Sovjetsko zvezo, je bila seveda skrbno premišljena in je imela jasno mobilizacijsko intenco: kritika še zdaleč ni veljala izobražencem nasploh. Komunistični prvak namreč na začetku svojega govora, ob naštevanju naslovnikov slavnostne poslanice ni pozabil, da so »работники интеллигентского труда«⁵⁵ integralni del bojujočega se sovjetskega prebivalstva. A zadnji, že atomizirani ostanki razumniškega sloja, ki je bil kritičen do carstva in je pod oblastjo komunistov najprej izgubil svojo enotnost ter nazadnje ob vprašanju odnosa do sovjetske oblasti med silovitimi državljanskimi spopadi v letih 1916–1926 tudi razpadel, mednje niso sodili kar avtomatsko. Boljševiški partiji, ki je namesto elite oblikovala avantgardo, je namreč uspelo vzgojiti svoje izobražence. Ti so bili »работники интеллигентского труда« oziroma njihovi idealni reprezentanti. Mednje ljudje, ki so imeli najrazličnejše dvome o ideološko impregniranih podobah stvarnosti, kakršne so bile domače sovjetskemu vodstvu, nikakor niso sodili. Stalin je leta 1941 menil, da so že povsem izolirani, zato jih je skrajno slabšalno imenoval »некоторые перепуганные интеллигенти«.⁵⁶

Том 15, pridobljeno 17. 9. 2022. URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/S/STALIN_Iosif_Vissarionovich/_Stalin_I.V..html.

55 Сталин, »Речь на Красной площади 7 ноября 1941 года«.

56 O ruski inteligenci v obdobju carstva Romanovih in o stanju v sovjetskem obdobju gl. Richard Pipes (ur.), *The Russian Intelligentsia* (New York: Columbia University Press, 1961); Sheila Fitzpatrick, *The*

Komunisti, ki so se leta 1945 polastili oblasti na Slovenskem, so sliko domačega sveta takoj povsem prilagodili sovjetskim pojmovanjem. Boris Kidrič je v vlogi predsednika vlade Ljudske republike Slovenije nagovoril svojega partizanskega tovariša Josipa Vidmarja, da je univerzitetnim profesorjem predaval o pomenu dialektičnega materializma za znanost vsake vrste. Literarni kritik, ki je pred drugo svetovno vojno v ljubljanskem Narodnem gledališču delal kot dramaturg, je nalogo sprejel, vendar se je komunistični oblastnik za vsak primer pridružil publiki, da je lahko slišal, kako v praksi poteka politična (pre)vzgoja razumnikov ...⁵⁷ Očitno je bilo, da skuša režim iz intelektualcev različnih nazorov kar najhitreje skovati homogeno izobražensko grupacijo – takšno, kot jo je imel v mislih Stalin na začetku svojega govora 7. decembra 1941.

Kidrič je bil tudi navdušen nad pisateljskimi inženirji duš, kakršni so že obstajali v Sovjetski zvezi: nekoč liberalno usmerjenemu Josipu Vidmarju je februarja 1946 razlagal, kako bo komunistična oblast ravnala z literarnimi ustvarjalci: le posebej nadarjene naj bi pustili ustvarjati brez poučevanja! Kritik, ki je pozneje mednarodno odmevno polemiziral s sovjetskimi esteti, zlasti z Mihailom Aleksandrovičem Lifšicem,⁵⁸ je bil ob tem kljub zvestobi novi oblastni strukturi skeptičen, saj se kriteriji hitro lahko zamenjajo. Pozneje je pripomnil, da se je njegova zadržanost izkazala za upravičeno.⁵⁹

Ne glede na vse pritiske komunistom na Slovenskem ne tedaj ne pozneje ni uspelo oblikovati z njihovo politiko zmerom soglašajoče skupine, ki bi zajemala intelektualce. Dolgoročno

Cultural Front. Power and Culture in Revolutionary Russia (Ithaca, London: Cornell University Press, 1992).

⁵⁷ Vidmar, *Obrazi*, 567, 568.

⁵⁸ Aleš Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995), 169.

⁵⁹ Vidmar, *Obrazi*, 568.

so bili neučinkoviti tudi politični obračuni s posameznimi razumniki – kakor s katoliškim pesnikom, pisateljem, esejistom in uglednim partizanskim voditeljem Edvardom Kocbekom (1951–1952)⁶⁰ ter literarnim zgodovinarjem Antonom Slodnjakom (1959).⁶¹ Inteligenca, ki bi bila lahko v alpsko-jadranskem prostoru le tvorba leta 1945 oblikovanega režima, pod svojimi nogami ni imela čvrstih tal, na katerih bi se lahko razvila. Režim bi jo sicer rad videl, na kar kaže tudi še po izbruhu spora z Informbirojem uporabljana sovjetska terminologija. Celo Stalinova. Tako se je marsikje še govorilo in pisalo o »delovni inteligenci«. ⁶² Razumniki so dejansko ostali samotni ali pa so se kot avtonomni posamezniki povezovali v bolj ali manj stabilne grupe okoli posameznih revij, ki jih je marsikdaj dodatno stabiliziral režimski pritisk. Jugoslavija je vse do svojega razpada ostala ujeta v manihejsko shemo razmišljanja, ki je – skladno z marksistično doktrino razrednega boja – poznala zgolj dve permanentno bojujoči se strani.

Sklep

Komunistične kolektivistične pobude, ki bi lahko pospešile oblikovanje inteligence, niso bile tvorne. Težava je bila predvsem v tem, da so prihajale iz skorajda idealnega tipa *novega razreda*, kakršen je zaživel v Titovi Jugoslaviji. V slednjega so bili vključeni le posamezni izobraženci, ki so uživali izdatne privilegije – vendar praktično vsi zgolj zaradi političnih po-

60 Andrej Inkret, *In stoletje bo zardelo. Kocbek, življenje in delo* (Ljubljana: Modrijan, 2011), 309–337.

61 Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija*, 281–290.

62 Prim. članek »Kandidat tov. Dušan Kveder je bil v Ptujju med volivci,« *Naše delo*, 10. 3. 1950, 1.

ložajev, ki so jih zasedali.⁶³ Stvarnost je pokazala, da je imel prav Andrej Januarjevič Višinski, ki je Kardelju v času pariške mirovne konference leta 1946 med drugim razlagal, kako je sovjetska oziroma komunistična oblast pravzaprav utelešenje platonske države pod vodstvom filozofov in modrijanov. Ti naj bi politiko vedno oblikovali v skladu z interesi delavstva.⁶⁴ Za konkurenčne mislece, ki se niso uvrstili v vladajoči sloj, v takšni sliki sveta preprosto ni bilo prostora.

Po drugi strani pa se inteligenca kot enotna skupina na Slovenskem tudi ni oblikovala na podlagi novolevičarskih kolektivističnih pobud, saj so te v obdobju evropske polrevolucije leta 1968 pritegnile – in še to le začasno – ne ravno številen krog miselno ambicioznih in v javnosti permanentno dejavnih posameznikov. Demonstranti, ki so tedaj zasedli nekaj ljubljanskih ulic, so se polagoma razšli. Pa čeprav niso nasledli, kakor njihovi beograjski kolegi, demagoškemu zatrjevanju maršala Tita, da je z njimi.

63 V seznamu 1180 privilegirancev, ki so imeli pravico do medicinske oskrbe v posebni zdravstveni enoti, je mogoče najti le posamezne člane *Slovenske akademije znanosti in umetnosti*, ne pa vseh – četudi so bili po drugi svetovni vojni skrbno izbirani oziroma presejani. Gl. Marta Milena Keršič in Neža Stres (ur.), *Dokumenti o privilegijih političnih in državnih funkcionarjev v Sloveniji v obdobju socializma* (Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje, 2008), 89–98. Na seznamu je nekaj družin z vsemi svojimi člani; opazno izstopa tudi Ivan oziroma Stevo Krajačić, ki je bil najpomembnejši zaupnik maršala Tita v hrvaških varnostnih strukturah.

64 Kardelj, *Spomini*, 90.

Viri in literatura

Časopisni viri

Naše delo, 1950.

Literatura

Abraham, Richard. *Alexander Kerensky. The First Love of the Revolution*. London: Sigwick and Jackson, 1987.

Birstein, Vadim J. *The Perversion of Knowledge. The True Story of Soviet Science*. Cambridge (MS): Westview Press, 2001.

Cenčić, Vjenceslav. *Enigma Kopinič II*. Beograd: Rad, 1983.

Chamberlain, Lesley. *Lenin's Private War. The Voyage of the Philosophy Steamer and the Exile of the Intelligentsia*. New York: St. Martin's Press, 2007.

Churchill, Winston S. *Drugi svetski rat. Tom VI: Trijumf i tragedija*. Beograd: Prosveta, s. a.

Dedijer, Vladimir. *Josip Broz Tito. Prispevki za življenjepis*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1953.

Di Scala, Spencer M. *Italy. From Revolution to Republic, 1700 to the Present*. Boulder, Oxford: Westview Press, 2004.

Djilas, Milovan. *Revolucionarni rat*. Beograd: Književne novine, 1990.

Djilas, Milovan. *Vlast i pobuna*. Beograd: Književne novine, 1991.

Duggan, Christopher. *The Force of Destiny. A History of Italy since 1796*. London: Penguin, 2008.

Fitzpatrick, Sheila. *The Cultural Front. Power and Culture in Revolutionary Russia*. Ithaca, London: Cornell University Press, 1992.

Gabrič, Aleš. *Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Гибанский, Леонид Я.: »Триестский вопрос в конце Второй мировой войны (1944–1945)«, *Славяноведение* XXXVII, 2001, št. 3, 3–26, št. 4, 3–30.

Harrington, Daniel F. *Berlin on the Brink. The Blockade, the Airlift, and the Early Cold War*. Lexington: University of Kentucky Press, 2012.

Inkret, Andrej. *In stoletje bo zardelo. Kocbek, življenje in delo*. Ljubljana: Modrijan, 2011.

Kardelj, Edvard. *Spomini. Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944–1957*. Ljubljana: Državna založba Slovenije; Beograd: Radnička štampa, 1980.

Karlsen, Patrick. *Vittorio Vidali. Življenje tržaškega komunista v obdobju 1916–1956*. Ljubljana: Sophia, 2019.

Keršič, Marta Milena in Neža Stres (ur.). *Dokumenti o privilegijih političnih in državnih funkcionarjev v Sloveniji v obdobju socializma*. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje, 2008.

Kidrič, Boris. *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.

Kostal, Rande W. *Laying Down the Law. The American Legal Revolutions in Occupied Germany and Japan*. Cambridge (MS), London: Harvard University Press, 2019.

McDermott, Kevin in Jeremy Agnew. *The Comintern. A History of International Communism from Lenin to Stalin*. Basingstoke, London: Macmillan Press, 1996.

Mihovilović, Ive. *Trst – problem dana*. Zagreb, Društvo novinara Hrvatske, 1951.

Pánek, Jaroslav, Oldřich Tůma et al. *A History of the Czech Lands*. Praga: Karolinum Press, 2009.

Pipes, Richard (ur.). *The Russian Intelligentsia*. New York: Columbia University Press, 1961.

Pirjevec, Jože. *Tržaški voz*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1985.

Pollard, John. *The Papacy in the Age of Totalitarianism, 1914–1958*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

Prunk, Janko. *Slovenski narodni programi*. Ljubljana: Društvo 2000, 1986.

Radica, Bogdan. *Živjeti – nedoživjeti. Uspomene hrvatskog intelektualca. Kroz apokalipsu Jugoslavije. Knjiga druga*. München, Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije, 1983.

Radica, Bogdan. *Hrvatska 1945*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1992.

Rubenstein, Richard E. *Comrade Valentine. The True Story of Azef the Spy. The Most Dangerous Man in Russia at the Time of the Last Czars*. New York, San Diego, London: Harcourt Brace and Company, 1994.

Smele, Jonathan D. *The »Russian« Civil Wars, 1916–1926. Ten Years That Shook the World*. London: Hurst, 2016.

Smith, Mack. *Modern Italy. A Political History*. New Haven, London: Yale University Press, 1997.

Solženicin, Aleksander I. *Prvi krog. Roman. Prva knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1970.

Сталин, Иосиф В. «Речь на Красной площади 7 ноября 1941 года», в: Иосиф Виссарионович Сталин, Полное собрание сочинений. Том 15, pridobljeno 17. 9. 2022. URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/S/STALIN_Iosif_Vissarionovich/_Stalin_I.V..html.

Шубинский, Валерий. *Жизнь Николая Гумилева*. Москва: КоЛибри, 2019.

Velebit, Vladimir. *Moj život*. Zabok: Fraktura, 2016.

Vidali, Vittorio. *La guerra antifascista*. Milano: Vangelista editore, 1973.

Vidmar, Josip. *Obrazi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, Založba Borec, 1985.

Volkogonov, Dmitrij. *Stalin. Triumph and Tragedy*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1991.

Vukmanović Tempo, Svetozar. *Revolucija koja teče I–IV*. Zagreb: Globus, 1982.

Weigley, Chris. A. J. P. *Taylor: Radical Historian of Europe*. London, New York: I. B. Taurus, 2006.

Stalin's and Kardelj's Concerns over Slovenian Intellectuals

Summary

When it became clear that the Communist Party would control Yugoslavia after the end of the Second World War, Joseph V. Stalin expressed the opinion that Slovenian intellectuals were problematic at a meeting with Edvard Kardelj on 22 November 1944. He judged they were useful in pursuing patriotic aims, but the communist authorities could not rely on them later. At the time, Stalin perceived Slovenian intellectuals as similar to their Georgian peers; he thought they were a uniform social stratum like the intelligentsia that had formed in the specific situation of the Russian imperial state in opposition to the authorities. The Soviet leader conveyed similar thoughts in 1946 to another leading communist from Slovenia – Boris Kidrič.

Stalin, who was the undisputed leader of the international communist movement, most likely saw Slovenian intellectuals as problematic due to issues raised by the situation in Italy. The developments there were highly relevant to Moscow, and Yugoslavia followed the latter's policy, as demonstrated by its approach to negotiations on border issues at the Paris Peace Conference. At the time, Belgrade relied completely on the Soviet Union and its apparatus.

The issue of the Yugoslav – as well as Slovenian – border with Italy was being solved in the framework of the interests of the communist superpower and movements under its control. In the Tito–Togliatti meeting of 4 November 1946, leading Yugoslav – including Slovenian – and Italian communists

agreed for Trieste to belong to Italy and Gorizia to Yugoslavia, with a view to prevent the formation of the Free Territory of Trieste, which was increasingly often the subject of international political discussions. Thus, the communists in both countries would demonstrate their patriotic fervour to their respective domestic public and present themselves as better defenders of national interests than political forces that acceded to forming a tampon state between the countries. Naturally, resolving border issues in such a way was contrary to the maximalist goals pursued by Yugoslav – including Slovenian – communists and their allies during the Second World War as they had aimed to mobilise as much support as possible for their armed formations at the time. Stalin was aware that communists' partners from the intelligentsia would not readily accede to the political manoeuvres of his camp. The latter tried to maximise its power in Italy, which held great strategic importance due to its location in the Central Mediterranean; once Yugoslavia was already an ally of Moscow, satisfying the country's interests became less important than gaining power in the Apennine Peninsula. Then, as well as later, Yugoslavia fully felt the burden of its politics at the time.

Regardless of the disagreement between Yugoslav and Soviet communists after 1948, Kardelj later often wondered whether Stalin had in fact been right about the work of Slovenian intellectuals. His policy never deviated from the indisputable leading role of communists in the public sphere and the one-party system. It tried to replace democratisation with decentralisation; however, this did not entail the relaxation of communist authority, but rather its permeation of all aspects of life.